

ПЫТАННІ ДАСЛЕДАВАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ЖУРНАЛІСЦКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

А. Р. Хромчанка

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. Кальварыйская, 9, 220004, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
khromch@bsu.by*

У артыкуле разглядаюцца актуальныя пытанні беларускай журналісцкай тэрміналогіі ў межах выкладання прафесійнай лексікі. Акцэнтуюцца ўвага на эвалюцыі некаторых тэрмінаў, пазычаннях і ўласнабеларускіх найменнях, адзначаецца спецыфіка іх ужывання ў беларускай мове, тэндэнцыя да замены пазычанняў сродкамі ўласнай мовы, сучасныя дэрывацыйныя працэсы.

Ключавыя словы: журналісцкая тэрміналогія; пазычанні, беларускамоўныя СМІ; прафесійная лексіка; перыёдыка; радыё; тэлебачанне.

RESEARCH ISSUES OF BELARUSIAN JOURNALISTIC TERMINOLOGY

A. R. Khromchanka

*Belarusian State University,
9, Kalvariyskaya Str., 220004, Minsk, Republic of Belarus
Corresponding author: A. R. Khromchanka (khromch@bsu.by)*

The article deals with topical issues of Belarusian journalistic terminology within the scope of teaching professional vocabulary. Emphasis is placed on the evolution of some terms, borrowings and native Belarusian names, the specifics of their use in the Belarusian language, the tendency to replace borrowings with means of the native language, and modern derivational processes are noted.

Key words: journalistic terminology; borrowings, Belarusian-language mass media; professional vocabulary; periodicals; radio; television.

Апошнім часам выйшла з друку значная колькасць падручнікаў па беларускай прафесійнай лексіцы розных кірункаў спецыялізацыі. Адметнасць іх у тым, што канцэпцыя дысцыпліны вырашаецца аўтарамі па-рознаму, што абумоўлена асаблівасцямі спецыяльнасці, мэтавай

аўдыторыяй, задачамі, якія ставіць аўтар для засваення курса, а таксама сацыяльна-культурнымі і гістарычнымі фактарамі. У прыватнасці, у 2003 г. пабачыў свет вучэбны дапаможнік «Студэнту аб мове: прафесійная лексіка» В. А. Ляшчынскай, у якім пададзены тэарэтычны і практычны матэрыял для засваення стылістыкі і культуры маўлення, тэрміналагічнай і маўленчай дзейнасці і інш. У цэлым гэта сціслыя агульныя веды па сучаснай беларускай мове для студэнтаў любой спецыялізацыі. Аднак выданні апошніх гадоў маюць акрэслены вузка-спецыяльны кірунак, напрыклад, «Беларуская мова. Прафесійная лексіка для юрыстаў і эканамістаў» (В. В. Марашэўская, А. С. Садоўская, 2020), а таксама змяшчаюць звесткі сацыялінгвістычнага характару: функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму, віды інтэрферэнцыі, асаблівасці сучасных функцыянальных стыляў маўлення і асноўныя камунікатыўныя якасці моўных зносін і інш. Нягледзячы на значныя змены ў сістэме мовы, якія адбыліся цягам апошніх дзясяткаў гадоў, і асабліва ў яе лексічным складзе, што звязана непасрэдна з развіццём тэхналогій, зменамі ў грамадска-палітычным жыцці і пад., усе выданні такога кшталту цэнтральнымі тэмамі маюць тэрмінасістэму пэўнай спецыяльнасці.

Што да беларускай журналісцкай тэрміналогіі, то яе, на нашу думку, неабходна паглыблена даследаваць не толькі з гледжання функцыянавання тэрмінаў на сучасным этапе, што абазначаюць розныя сродкі масавай інфармацыі, але і з улікам гістарычных аспектаў іх узнікнення, этымалогіі і семантычнага пераўтварэння ў беларускай мове. Упершыню ў Беларусі быў падрыхтаваны В. П. Вараб'ёвым і С. В. Дубовікам даведнік «Журналістыка: ад А да Я» (2002), у якім змешчаны асноўныя прафесійныя тэрміны і паняцці журналістыкі з іх тлумачэннем і ўказаннем на крыніцу пазычання некаторых спецыяльных слоў. Фактычна зроблена спроба навуковага апісання некаторых журналісцкіх тэрмінаў як часткі агульнанацыянальнай тэрміналагічнай сістэмы. А ў 2006 г. пабачыў свет «Даведнік журналіста» С. В. Дубовіка, што сталася знакам запатрабаванасці журналістамі падобнай літаратуры, перамен у грамадстве і ўзрастаннем ролі сродкаў масавай інфармацыі. У прадмове да выдання П. Якубовіч адзначае неабходнасць навуковага вывучэння працэсаў у галіне СМІ, якое «адстае ад патрабаванняў часу. Прычын таму нямала: па-першае, гэта яшчэ недастатковая сувязь навукоўцаў з практычнай журналістыкай, па-другое, недахоп навукова-метадычнай і спецыяльнай літаратуры па праблемах СМІ. Навуковых

распрацовак і даследаванняў, якія выходзяць у Белдзяржуніверсітэце, нямнога, да таго ж распаўсюджваюцца яны мізэрнымі тыражамі. А патрэба ў такіх кнігах велізарная» [1, с. 3]. У вырашэнні гэтых пытанняў, на нашу думку, перадусім неабходна звяртаць увагу на тэрміналагічны апарат журналіста беларускамоўных СМІ, хоць, як вядома, па колькасці яны значна саступаюць рускамоўным.

Апісанне гісторыі некаторых беларускіх журналісцкіх тэрмінаў выяўляе агульнаеўрапейскі характар іх узнікнення, што, безумоўна, звязана з сацыяльнымі і культурнымі працэсамі, а менавіта – узнікненнем кнігадрукавання і перыёдыкі, пазней радыё і тэлебачання... Тым не менш пэўныя адметнасці беларускіх журналісцкіх тэрмінаў можна прасачыць нават і ў самых, здаецца, нейтральных лексемах. Напрыклад, дэфініцыя слова *газета* ў «Даведніку журналіста» (2006) раскрыта шырока, дзе ўключана інфармацыя пра гісторыю ўзнікнення газеты ў XVII ст. у Заходняй Еўропе, а на пачатку XVIII ст. – у Расіі. На жаль, звестак пра першыя газеты на Беларусі там няма. Адзначаецца толькі колькасць іх у 2000 г. [Тамсама, с. 28–29]. Прынята лічыць, што першая газета на Беларусі – «Газета Гродзенская» (1778–1783) выдавалася ў Гродне на польскай мове, а з 1838 г. выходзілі афіцыйна «Виленские губернские ведомости», «Минские губернские ведомости» і шэраг іншых [2, с. 6–7].

Што да тэрміна *газета*, то гэтая лексема як пазычанне з заходнееўрапейскіх моў вядома рускай, украінскай, польскай, албанскай і іншым мовам. Першакрыніцай слова з’яўляецца італьянскае *gazetta* ‘дробная манета’. У «Этымалагічным слоўніку беларускай мовы» адзначаецца, што рускае *газета* запазычана з французскай мовы... А ў беларускую мову яно прыйшло з рускай [3, с. 13]. Аднак адметнасць яго ўжывання ў беларускай мове ў тым, што ў народных гаворках функцыянавала форма *газэта*, зафіксаваная ў дыялектных слоўніках Шатэрніка, Бялькевіча, Сцяшковіч, «Слоўніку беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча і інш.», а таксама і ў «Этымалагічным слоўніку беларускай мовы» з адсылкай да слоўнікавага артыкула *газета* [Тамсама, с. 14]. Фанетычны варыянт *газэта* быў нормай літаратурнай беларускай мовы да 1933 г. Гэтыя факты даюць падставы меркаваць аб магчымым запазычанні слова *газэта* з польскай мовы, а варыянт з мяккім [з’] лічыць вынікам рэформы 1933 г. (Пастанова СНК «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу»).

Цікавае мае і іншая акалічнасць. Тэрмін *газета* ў некаторых славянскіх мовах перадаецца як *новине* (сербская), *noviny* (славацкая,

чэшская), *novine* (сербская, харвацкая, баснійская). Ужыванне *навіны* засведчана таксама і ў гісторыі беларускага перыядычнага друку. «*Навіны грозныя а жалостлівыя ...*» лічацца першай старабеларускай газетай, у якой апавядаецца «о нападе княжати Московского Ивана на землю руску, которі то князь паленьнем, тыранством, мордованьнем мест, замков добываньнем велику і знаменіту шкоду вчыняет...», выдадзенай у Нясвіжскай друкарні ў 1562 г. У Вялікім Княстве Літоўскім выходзілі і газеты-аднадзёнкі, прысвечаныя значным падзеям: «*Новіна іста а правдіва...*» (1571), «*Новіны аб узяты Сماعيلска...*» (1610), «*Новіны аб шчаслівым поступаньні на царства Маскоўскае Найяснейшаго Владыслава, Караля Польскага*» (1617) [4]. Думаецца, што такія сінанімічныя тэрміны можна разглядаць як у кантэксце храналагічнай паслядоўнасці, г. зн., што тэрмін *газета* замацаваўся у беларускай мове пазней, так і як спробы выкарыстання ў якасці тэрмінаў уласных моўных сродкаў, што, як бачым, характэрна для некаторых славянскіх моў. Аднак ужыванне слова *навіны* ў значэнні ‘перыядычнае выданне, газета’ ў беларускім кантэксце патрабуе далейшага даследавання, пошуку пісьмовых пацверджанняў, фактаў. Прынамсі тэрмін *газета* на пачатку XX ст. у беларускай мове меў сінонім *часопісь*, што засведчана ў слоўніку В. Ластоўскага [5, с. 114].

Пачынаючы з 90-х гг. XX ст. назіраецца тэндэнцыя замены пазычанняў уласнабеларускімі моўнымі сродкамі і перадусім «вызвалення» ад русізмаў. Гэты працэс закрануў і тэрміны, якія абазначаюць некаторыя паняцці, што належаць да СМІ. Напрыклад, выдавецкая тэрміналогія папоўнілася словамі, ужыванымі на пачатку XX ст., такімі, як *наклад* – тыраж, *адбітак* – копія, *паасобнік* – экзэмпляр. Слова *тыраж* – пазычанне з французскай мовы (*tirage*) з першым значэннем ‘розыгрыш’, відавочна, у беларускую мову трапіла праз рускую і замацавалася са значэннем ‘колькасць экзэмпляраў’. Тэрмін *наклад*, на нашу думку, з’яўляецца паланізмам, ужываным у беларускай мове ў 20–30-я гг. XX ст. са значэннем, як і ў польскай мове, – ‘колькасць экзэмпляраў друкаваных кніг’ [6, с. 155]. *Копія* – лацінізм, які праз польскую мову трапіў у беларускую [7, с. 175].

Што да слоў *адбітак* і *паасобнік*, то, відавочна, іх варта разглядаць не як пазычаныя, а як уласнабеларускія тэрміны. Польскае слова *odbitka* – копія, форма, мадэль, узор [6, с. 177] граматычна не супадае з беларускім, якое мае мужчынскі род, а *паасобнік* становіць сабой выразны ўзор уласнага словаўтварэння (*паасобн-ы+ік*). У Тлумачальным

слоўніку беларускай мовы лексема мае памету *Уст.* [Т. 3, с. 460]. Такім чынам, тэндэнцыя пошуку ўласных лексічных рэсурсаў, распачатая напрыканцы XX ст., мела дабратворны ўплыў на развіццё журналісцкай тэрмінасістэмы ў цэлым, у прыватнасці, паспрыяла яе сінаніміі, узбагачэнню слоўніка, што станоўча праявілася ў стылістыцы публіцыстычных тэкстаў.

Найноўшая медыятэрміналогія, зафіксаваная ў матэрыялах СМІ, звернутых да шырокай аўдыторыі, часам мае паняцінную неадназначнасць, метафарычнасць ужывання, няўстойлівасць арфаграфічнага афармлення. Гэта звязана, на нашу думку, з г. зв. дэрывацыйным выбухам новаўтвораных тэрмінаў – ад абрэвіятур да складаных слоў і словаспалучэнняў (*СМІ, верыфікацыя, фактчэкінг, хэдайнер, спічрайтар, прэс-рэліз, лайв-блог, медыякантэнт, медыйная індустрыя, новыя медыя, рэгіянальная прэса, даменная імя* і інш.). Такая тэрмінаплынь прыводзіць перадусім да варыянтнага напісання слоў: *інтэрнэт* – з вялікай і малой літар, *масмедыя, дэдайн* – разам і праз злучок. У бальшасці выпадкаў беларускія журналісты арыентуюцца на ўзоры ў тэкстах расійскіх СМІ, аднак варта ўлічваць, што і расійскія медыятэксты не пазбаўлены такіх праблем.

Такім чынам, лексікалагічнае, стылістычнае і арфаграфічнае даследаванне беларускай журналісцкай тэрміналогіі мусіць весціся з улікам гістарычных і нацыянальных аспектаў, грунтавацца не толькі на набыхтах беларускай школы лексікографіі, але і на дасягненнях у гэтай галіне еўрапейскай навукі. Тэрміналагізацыя, характэрная і для публіцыстычнага маўлення, вымагае надзвычай карэктнага і семантычна празрыстага ўжывання спецыяльнай журналісцкай лексікі, паколькі сродкі масавай інфармацыі маюць вялікі ўплыў на свядомасць і моўную культуру грамадства.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Дубовік С. В.* Даведнік журналіста. Мінск, 2006. 221 с.
2. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. Т. 2. Мінск, 1985. 702 с.
3. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. Мінск, 1985. 408 с.
4. Гісторыя ўзнікнення перыядычнага друку і першыя газеты ў ВКЛ [Электронны рэсурс]. URL: <https://studfile.net> (дата звароту: 05.09.2023).
5. *Ластоўскі В.* Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924. 832 с.
6. *Podręczny słownik języka polskiego.* Warszawa, 1957. 496 s.
7. *Булыка А. М.* Слоўнік іншамоўных слоў. Мінск, 1993. 398 с.